

ПОСТКОМУНІСТИЧНА ТРАНСФОРМАЦІЯ ПАРТІЙНИХ СИСТЕМ КРАЇН ЦЕНТРАЛЬНОЇ АЗІЇ

У статті розглядаються окремі проблеми становлення багатопартійності у країнах Центральної Азії в умовах набуття незалежності. Робиться спроба виявлення схожих та специфічних рис у досвіді країн регіону.

Ключові слова: трансформація, багатопартійність, партія.

Із набуттям незалежності одним із центральних завдань трансформації політичних систем країн Центральної Азії (ЦА) стала необхідність у формуванні ефективної багатопартійності.

За наслідками першого двадцятиріччя незалежності центрально-азійських країн можна стверджувати, що незважаючи на зовнішню схожість у проявах авторитарних тенденцій, досвід національних трансформацій переконує в істотній долі відносності такого припущення.

Мета статті полягає у виявленні індивідуальних ознак та схожих рис у трансформації партійних систем країн ЦА в умовах набуття незалежності.

Представники казахської політологічної школи схильні до виокремлення переважно двох шляхів у становленні та розвитку партійних організацій цієї високорозвиненої Центрально-азійської республіки: «знизу» (шляхом самоорганізації) та «зверху» — двома варіантами (утворення партій владою, або впливовою групою людей). Розрізняють чотири етапи розвитку партійної системи, а саме: перший (1987-1989 рр.), надбанням якого слід вважати появу дискусійних клубів, історико-просвітницьких товариств, рухів громадянських ініціатив тощо, другий (1990-1994 рр.), з якого розпочато законодавче оформлення протопартійних структур, третій (з 1994 р.), з якого політичні партії отримали право на участь у виборах до представницьких інституцій усіх рівнів, та четвертий, що розпочався із впровадження голосування за партійними списками [1, с. 100].

Особливий вплив на формування та становлення партій у Казахстані справив президентський курс на підвищення ролі цього

представницького інституту у здійсненні державної політики. Названа пріоритетність стрімко ініціювала інтенсивне формування політичних партій (у тому числі парламентських) та швидко призвела до посилення конкуренції у партійному середовищі. У результаті, виходячи при наймі з членського складу, про парламенти 1999 та 2004 років можна говорити як про дійсно багатопартійні.

Однак до парламентських виборів 2007 року внаслідок злиття із Республіканською політичною партією «Отан», Республіканської партії «Асар», Громадянської партії Казахстану та Аграрної партії Казахстану у якості надпотужної сили на політичній арені затверджується Народно-демократична партія «Нур Отан» (далі НДП «Нур Отан»). Реноме даної партії підкріплене значним особистим авторитетом президента Н. А. Назарбаєва, що робить НДП «Нур Отан» класичним зразком партії влади. Подібна акумуляція інтересів у єдину політичну силу не тільки дозволила НДП «Нур Отан» у 2007 році бути єдиною партією, що потрапила до Мажилісу, але й стати уособленням провідної політичної партії у новому для Казахстану типі партійної системи, що окреслився.

За результатами парламентських виборів 2012 року, окрім НДП «Нур Отан» до Мажилісу пройшли Комуністична Народна Партія Казахстану та Демократична партія Казахстану «АК ЖОЛ».

За переконанням казахстанських вчених Ю. О. Булуктасва та Є. Т. Сейлханова; партійну систему Казахстану, обрану в другій половині минулого десятиліття, слід ідентифікувати як «півторاپартійну» [2, с. 186], для якої є характерною наявність однієї незаперечно лідерської партії (у даному випадку НДП «Нур Отан») та низки другорядних, кожна з яких обирає власну позицію щодо взаємовідносин із першою. Такою багатопартійність Казахстану продовжує залишатися і сьогодні, даючи приводи для численних дискусій щодо ефективності свого функціонування, а також власного майбутнього.

Підґрунтям для розгортання демократичного руху в Узбецькій РСР останніх років існування радянської влади стала потреба у відродженні культурних цінностей, що доволі швидко призвело до вимог про повну незалежність Центрально-азійської держави. Носієм опозиційної думки виступала республіканська інтелігенція, а її справжнім осередком стала Спілка письменників, своїм походженням якій зобов'язані й інші подібні організації.

Разом із тим, хоча в республіці й існували організації, що сприяли скорішому поваленню колишнього режиму та були готові виступити матеріалом для створення нового демократичного обліку незалежного

Узбекистану, плюралістичним настроям завадили розгорнутись прораховані дії досвідченого партійця та майбутнього президента — Іслама Карімова, який бачив продовження свого правління на чолі моноцентрично побудованого державного апарату.

До середини 1990-х років усі опозиційні партії Узбекистану були оголошені поза законом, на основі рестриктивних законів було сформовано новий вищий законодавчий орган — Олій Мажліс (Верховна Рада), до складу якого не потрапило жодного представника від опозиційної партії чи руху. Одночасно президентом було оформлено псевдопартійну систему, доповнену керованими громадськими організаціями [3, с. 103–104].

Враховуючи, що партійна система Узбекистану розвивається в руслі координат, заданих у 90-ті роки минулого століття та в істотній мірі носить імітаційний характер, немає сенсу і в огляді розвитку парламентського середовища цієї країни за останні два десятиліття років.

Зазначимо лише, що на даний час в Узбекистані зареєстровані чотири партії, а саме: Народно-демократична партія Узбекистану, Ліберально-демократична партія Узбекистану, Демократична партія «Міллій Тікланіш» (Національне відродження) і Соціал-демократична партія «Адолат» (Справедливість), представники яких за результатами останніх виборів і потрапили до парламенту. Останні три партії при цьому формально входять до провладної коаліції. П'ятнадцять місць в Олій Мажлісі законодавчо зарезервовані для Екологічного руху Узбекистану [4, с. 102–103].

Таким чином, декларована владою багатопартійність вбачається неправдивою, адже всі парламентські партії можна назвати пропрезидентськими, в той час як жодна істинно опозиційна політична сила не має можливості більш менш повноцінно відстоювати власні позиції навіть поза стінами Олій Мажліса. Участь у виборах до парламенту для останніх також залишається мрією, оскільки влада продовжує ретельно контролювати політичний і партійний простір, позбавляючи суспільство будь-якої альтернативи.

Але заслуговує на увагу і офіційна позиція узбецької влади щодо такої надконсервативної політики. Президент та його оточення пояснюють подібні практики вимушеною реакцією держави на терористичну загрозу в особі радикальних ісламістських течій. І слід визнати, що подібні застереження певною мірою є виправданими, адже в Узбекистані, і в першу чергу у Ферганській долині, є спільноти, від яких слід очікувати дій, що порушують спокій. Тим не менш, на сьогодні Узбекистан залишається країною, рівень розвитку демократії

у якій продовжує привертати увагу світової громадськості та численних правозахисних організацій.

У сусідній Узбекистану Киргизькій Республіці демократичний рух набув розвитку із початком діяльності численних дискусійних клубів, гуртків тощо з питань відродження національних та культурних цінностей, що вимагало визнання незалежності від СРСР. Пізніше в республіці було утворено і демократичний рух у його класичному вигляді.

Поштовхом у прагненні до плюралістичних перетворень та трансформації системи послужив і внутрішній розкол номенклатурної еліти, частина якої поділяла погляди московських реформаторів, на що отримувала їхню підтримку, а частина продовжувала бачити республіку радянською.

Хоча загалом до моменту розпаду Радянського Союзу у Киргизстані вже існувала розвинена багатопартійна система, відлік офіційної історії появи та становлення мультипартійності в країні слід вести від моменту підписання президентом Аскармом Акаєвим 21 серпня 1991 року указу № 276 про застосування закону Киргизької Республіки «Про громадські об'єднання» [5, с. 68-74].

Разом із тим, як і у випадку Узбекистану, огляд становлення та розвитку партійної системи Киргизії в розрізі її акторів буде малоефективним. Однак якщо в першому випадку це виправдовується крайньою формалізацією сутності інституту політичних партій в умовах моноцентричної консервації політичної системи, то в даному разі істинне призначення партійних організацій істотно девальвується негативними соціо-етальними факторами властивими киргизькому суспільству, найбільш визначальним із них є історичне розмежування киргизів по вісі «північ»-«південь», що поглиблюється родоплемінною організацією етносу та супроводжується внутрішньо-суспільними та внутрішньо-елітними розколами. Так, схильність киргизьких партій та об'єднань до вибудовування навколо харизматичної особи регіонального лідера або представника свого роду є серйозною перешкодою на шляху формування розвиненої партійної системи, яка б мала практично відображати широкий спектр ідейно-політичних течій.

В якості наочного прикладу подібного групування навколо регіональних або кланових лідерів можна навести об'єднання у 2002-2003 роках опозиційних сил у широкі коаліції: «Народний рух Киргизстану» колишнього прем'єр-міністра К. Бакієва, рух «Ата-Журт» («Вітчизна») колишнього міністра закордонних справ Р. Отунбаєвої, «Жани Багит» («Новий курс») М. Іманалієва та Народний Конгрес Киргизстану А. Атамбаєва, де всі лідери, окрім М. Іманалієва, належали до південної еліти. Очолили ж опозицію відсторонені представником півночі країни А. Акаєвим від влади К. Бакієв та Р. Отунбаєва [3, с. 104-105]. Яскравим же доказом

властивості киргизькій політиці ознак сімейності є факт очолювання партії влади «Алга-Киргизстан» донькою А. Акаєва — Бермет Акаєвою [5, с. 74–76]. Однак незважаючи на те що такий підхід в утворенні партій тягне як високу залежність від політичної конкурентоспроможності лідера на рівні конкретного об'єднання, так і посилює родоплемінні розколи в масштабі країни, в Киргизстані продовжує позиціонувати велика кількість партійних організацій з подібною внутрішньоорганізаційною побудовою.

Гальмують розвиток партійної системи й авторитарні схильності президентів незалежної Киргизії. Створюючи деякий час на початку 1990-х років імідж демократичного політика, А. Акаєв все ж розпочав компанію по зміцненню власних позицій, одними із головних заходів якої став розпуск у 1994 році парламенту та збільшення президентських повноважень за рахунок органу законодавчої влади. Політиці ж і першого, і другого президентів республіки — А. Акаєва та К. Бакієва властиві елементи родової клановості, які беруть свій початок у тих же родоплемінних засадах киргизького суспільства.

Отже, залишається припустити, що новий якісний розвиток партійна система Киргизстану здатна отримати лише із подоланням соціетального бар'єра, який продовжує заважати її становленню та розвитку в дусі рівного представництва інтересів громадян незалежно від регіональної або кланової приналежності.

Однією із найбільш закритих держав не лише ЦА, а й усього світу залишається Туркменістан. До специфічних рис політичного режиму, що склався в цій країні, слід віднести: жорстку вертикаль управління і дисципліну, засновану на єдиноначальності глави держави, монопольний контроль за ресурсним потенціалом, показову непублічність правлячої еліти, окрім президента. Як наслідок моделі управління, що склалася, — присікаються будь-які спроби відхилення від курсу або потенційне посилення особистих або групових зазіхань на шкоду корпоративному балансу [4, с. 78–81].

Очолюючи всі найважливіші структури державного апарату та володіючи широким колом повноважень, наданих конституцією, носієм усієї повноти влади на політичному полі цієї країни залишається президент. Відчуття необмеженості влади та відсутність будь-якої конкуренції доповнюються культом особистості, ознаки якого властиві правлінню обох президентів незалежного Туркменістану. Коріння подібної схильності до власного звеличчування академік Ф. М. Рудич шукає в «особливостях азійського менталітету: вождь може бути тільки один, а одноплемінники мають без заперечень визнавати його верховенство» [Цит. за : 6, с. 100–101].

Не дивно, що однопартійність, яка існувала в республіці близько 20 років, виглядала вельми органічною частиною суспільно-політичного устрою та не давала підстав говорити про трансформацію колишньої системи як такої. Єдиною партійною організацією тривалий

час залишалась Демократична партія Туркменістану (ДПТ), яку продовжує очолювати глава держави.

Незважаючи на ознаки наступності в традиціях влади, однією з важливих подій та ініціатив нинішнього президента країни — Гурбангулі Бердимухамедова, спрямованих на покращення міжнародного іміджу держави, стала ідея про утворення нової, окрім ДПТ, партії.

За інформацією Державного інформаційного агентства Туркменістану, такою партією стала Партія промисловців та підприємців Туркменістану, яку було створено 21 серпня 2012 року. Зазначене стало можливим завдяки прийняттю на початку цього ж року закону «Про політичні партії» [7].

Звісно, гадається, що саме утворення ще однієї партії, окрім ДПТ, залишиться більше просто політичним фактом, аніж спробою оформлення опозиційної сили, оскільки за обставин, характерних внутрішньополітичній ситуації, уявити інший сценарій сьогодні неможливо.

Зважаючи ж на те, що теперішній президент Туркменістану, за рідкими виключеннями, реально перейняв політичні погляди та методи управління попереднього — Сапармурата Ніязова, неважко спрогнозувати інертність як партійного сектора, так і режиму в цілому.

Ще однією республікою, де у другій половині 1980-х років опозиційні настрої зародились у самій комуністичній партії стала, Таджикицька РСР. Між тим, за рахунок членів партії-прихильників, ідеї збереження організації та неформальний статус гаранта певної стабільності в країні дозволили Комуністичній партії Таджикистану (КПТ) і після розвалу Радянського Союзу бути популярною, не знаходячи при цьому підтримки у частини регіональних та етнічних спільнот, у тому числі ісламістів, які також утворили власні Партію ісламського відродження Таджикистану (ПІВТ), Демократичну партію Таджикистану, рух «Растохез». Однак саме незадоволення опонентів комуністів, на думку яких марксистсько-ленінська ідеологія мала достатньо залишитись у минулому, призвело до найбільшої трагедії таджицького народу нового часу — Громадянської війни 1992-1997 років.

У період гострих етнічних протиріч, залишаючись партією, що претендувала на роль єдиного представника загальнонаціональних інтересів, КПТ у першій половині 1990-х років практично не відчувала конкуренції з боку політичних опонентів. Подібний стан речей однак, разом із прагненням КПТ до відновлення колишніх позицій не знаходили підтримки у владній верхівки, яка вже робила спроби щодо створення суспільно-політичного устрою на зразок авторитарної моделі, що передбачала б і наявність власної сили в парламенті. Такою силою згодом стала Народна Демократична Партія Таджикистану (НДПТ) як частина президентського плану Емомалі Рахмона.

У післявоєнний період глава держави зумів значно укріпити владну вертикаль, створивши управлінський апарат та зміцнивши провладні інститути, одним з яких є НДПТ, яка значною мірою зрослась із державним апаратом та по суті спирається на бюрократичний механізм [4, с. 55].

Починаючи з 2000 року саме НДПТ займає більшість місць у таджицькому парламенті — Маджлісі Олі. При цьому такі позиції НДПТ виглядають доволі стабільними. За результатами останніх парламентських виборів 2010 року, окрім НДПТ до парламенту потрапили чотири партії, включаючи вищезгадані ППВТ і КПТ, однак жодну з них не можна назвати абсолютно опозиційною. Навіть така самобутня політична сила, якою є ППВТ, враховуючи наростаюче зміцнення авторитаризму, більше намагається зберегти власні позиції, в тому числі парламентські, ніж відверто йти на конфронтацію із владою.

Вагомим фактором на користь політичної стабільності нинішнього режиму, зокрема, пропрезидентської НДПТ, є побоювання громадян рецидиву пережитого конфлікту, адже регіоналізм та клановість, які стали однією з причин кровопролитного протистояння 1990-х, властиві таджицькому суспільству і сьогодні [4, с. 61].

Зважаючи ж на збереження за внутрішньополітичною ситуацією в Таджикистані ознак усталення авторитарних тенденцій, часткою чого є послаблення позицій опонентів влади, останнім буде нелегко реалізувати власне бачення щодо вирішення нагальних питань сьогодення, та перш за все у соціально-економічній сфері, стан якої продовжує залишатись одним із найбільш складних на пострадянському просторі.

Переходячи до висновків про трансформацію партійних систем країн ЦА, слід відзначити загальну схильність правлячих еліт до утворення «партій влади». Така тенденція, що істотно гальмує розвиток істинної багатопартійності, є типовою рисою авторитарних режимів, широко представлених у регіоні.

Не в повній мірі ЦА вдалося розірвати зв'язки із комуністичним минулим. На сьогоднішній день політичні партії, які презентують ідеї «марксизму-ленінізму», продовжують позиціонувати у стінах парламентів Казахстану та Таджикистану. На думку автора статті, пояснення цьому може бути фактор ностальгії за соціалістичним минулим, а також те, що комуністичні партії часто виявляються вельми зручними опонентами провладним партіям в авторитарних режимах.

Важким випробуванням у становленні багатопартійності стала проблема подолання специфічних особливостей релігійного, етнічного, кланового тощо змісту, широко представлених у генезі спільнот регіону.

Література

1. Алимпиєва Т. Г. Эволюция политической системы Республики Казахстан в современный период [Электронный ресурс] / Татьяна Геннадьевна Алимпиєва, Лилия Амангельдиевна Испенбетова. // АқМУ ХАБАРШЫСЫ, заң ғылымдары сериясы. — 2011. — № 1 (46). — С. 100—103. — Режим доступу до журн. : http://agu.kz/lib/Ispenbetova_alimpiyeva.pdf
2. Политическая конкуренция и партийное строительство в постсоветских государствах : общее и особенное / Стенограмма круглого стола. — Алматы : ИМЭП, 2008. — 84 с., С. 42], [Сейлеханов Е. Т. Политическая система Республики Казахстан: опыт развития и перспективы : монография / Е. Т. Сейлеханов. — Алматы : КИСИ при Президенте РК, 2009. — 296 с.
3. Борисов Н. А. Особенности трансформации политических систем центральноазиатских государств (на примере Узбекистана и Киргизии) / Н. А. Борисов // Полития. — 2006. — № 3. — С. 103—104.
4. Центральная Азия сегодня: вызовы и угрозы : [монография] / Косиченко А. Г., Кушкумбаев С. К., Лаумулин М. Т., Сыроежкин А. Л. — Алматы: КИСИ при Президенте РК, 2011. — 456 с.
5. Бородин Е. А. Политическая система Кыргызской Республики / Евгений Бородин // Обозреватель — Observer. — 2012. — № 1. — С. 68—74.
6. Рудич Ф. М. Чи багато влади потрібно владі? (Україна в контексті трансформації політичних систем в країнах СНД і Балтії, Центральної та Східної Європи) / Ф. М. Рудич. — К. : Наукова думка, 2009. — 303 с.
7. Создана Партия промышленников и предпринимателей Туркменистана [Электронный ресурс] / Электронная газета «Туркменистан: золотой век». — 2012. — Режим доступу до газети : <http://www.turkmenistan.gov.tm/?id=2112>.

В статье рассматриваются отдельные проблемы становления многопартийности в странах Центральной Азии в условиях обретения независимости. Делается попытка выявления схожих и специфических черт в опыте стран региона.

Ключевые слова: трансформация, многопартийность, партия.

The article deals with some problems of establishing a multiparty system in the countries of Central Asia while gaining independence. An attempt is made to identify similarities and specific features in the experience of countries of the region.

Key words: transformation, multiparty system, party.

Пальшков Костянтин Євгенович — аспірант кафедри політичних наук Державного закладу «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського».

Рецензент: проф. Новакова О. В.